

Twintig karakteristieke landschappen in Overijssel

Het Zwarte Water en Vechtdal

Middeleeuwse hooilanden langs de Beneden-Vecht

Het landschap langs de benedenloop van de Vecht en het Zwarte Water kent door eeuwenlange overstromingen en contact met de Zuiderzee een volkomen ander landschap dan andere delen van het Vechtdal verder stroomopwaarts. Vestingsteden, dijkdorpen, dijkdoorbraken en het ontstaan van het Zwarte Water geven het landschap hier haar karakter. Tegenwoordig is het goed bewaarde middeleeuwse cultuurlandschap met haar kievitsbloemhooilanden zelfs op Europese schaal bijzonder te noemen.

Historisch cultuurlandschap

Provinciegrens	Overstromingsvlakte	Dijken
Begrenzing deelgebied	Uiterwaarden	Dijkdoorbraakkolken
Verkaveling	Rivierduinen	Uitsnede Zwarte Water Vechtdal
Dekzandvlaktes	Stroom- en crevasseruggen	Gemaal
Dekzandruggen	Veenvlaktes	Afwatering
Beekdalen en droogdalen	(Oude) kreken	

Inhoud en cartografie: Cultuurland Advies & Neder[land]schap in opdracht van Provincie Overijssel (2023). Bronnen kaartmateriaal: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ESRI Nederland, Kadaster, Actueel Hoogtebestand Nederland

Tijdsvensters

Het Zwarte Water en Vechtdal

1. Het natuurlijke landschap (< 800 na Chr.)

Het oerstroombdal van de Vecht

De rivier de Vecht stroomt vanaf de Duitse grens dwars door Overijssel en mondt tegenwoordig uit in het Zwarte Water. De Vecht heeft door de millennia heen vele gedaantes gehad en is zo oud dat de rivier ook een veel kouder klimaat heeft gekend. Tijdens deze koude periodes stromen enorme hoeveelheden water door een boomloos landschap. Het zijn deze brede afvoervlaktes die de basis vormen voor het oerstroombdal van de Vecht. Bij Meppel bereikt dat oerstroombdal een breedte van maar liefst dertien kilometer en slijt de rivier zelfs een deel van het Drents Plateau af. De monding van de Vecht ligt in die tijd dan ook niet bij Genemuiden, maar veel verder westwaarts in de Noordzee. Dat verandert als het klimaat ongeveer 15.000 jaar geleden warmer wordt, de zeespiegel stijgt en de brede afvoervlakte steeds verder versmalt. Aan de zuidkant van het brede oerstroombdal gaat dan een enkele meanderende rivier stromen. Daar vormt zich de Overijsselse Vecht zoals wij die tegenwoordig kennen. De rivier meandert door het landschap door aan buitenkant van de bocht de zandige bodem weg te slijten en aan de binnenkant van de bocht juist zand in kleine ruggetjes af te zetten. Daarbij verlegt de rivier regelmatig zijn baan. Een oude, karakteristieke voorloper van de huidige Vecht is vanaf landgoed Den Berg via Herfte en de Ceintuurbaan van Zwolle nog in de ondergrond te volgen.

Veengroei en het ontbreken van een prehistorische laag

In de loop van het Holoceen zorgt de hogere zeespiegel voor een kleiner verhang en daardoor een minder snelle afwatering. In enkele millennia, met name tussen 5000 en 2000 jaar geleden, ontstaan op deze manier grote veengebieden. Deze venen, en dan vooral de grote hoogveenkoepels, werken als een enorme spons in het landschap. Ze slaan veel water op en zorgen tegelijkertijd ook voor beperkte afvoer van overtollig water. De restanten hiervan vinden we in het landschap nog als veenkreken, ook wel rieten genoemd. We komen ze met name in de buurt van Hasselt tegen langs het Zwarte Water. Door de aanhoudende veengroei maakt de prehistorische bewoning een terugtrekkende beweging. Zo'n 5000 jaar geleden is het niet langer mogelijk om in het gebied te wonen. Van Genemuiden tot aan Dalfsen verdwijnt dan de bewoning, met uitzondering van de hoogste zandkoppen. Onder het veen verdwijnen de sporen van bewoning uit de steentijd.

Als de Zuiderzee ongeveer 1000 jaar geleden ontstaat, stroomt het brakke zeewater bij noordwesterstormen de Vecht in. Tot ver landinwaarts moet de Vecht daardoor soms ook een slenkachtige werking hebben gehad. Omdat op die momenten ook het rivierwater niet kan goed kan afstromen, ontstaan tot aan Dalfsen brede riviervlaktes waarin vruchtbare klei wordt afgezet.

2. Middeleeuwse dorpslandschappen (800 tot 1850)

Dorpen met dezelfde opbouw

In de vroege middeleeuwen ontwikkelen doet een nieuw, moderner landbouwkundig systeem zijn intrede. Nog steeds zijn de hoogste dekzandkoppen en rivierduinen in trek als bewoningsplek, maar het omringende land wordt steeds meer bij de voedselproductie betrokken. De regelmatig overstromende riviervlaktes zijn een uitstekende bodem voor voedselrijke hooilanden. Er kan zich zelfs een bijzondere graslandvegetatie ontwikkelen: de kievitsbloemhooilanden. Vanaf de dertiende eeuw worden er dijken aangelegd om de overstromingen vanuit de rivier tegen te gaan. Met name bij noordwesterstormen hebben de dorpen en het achterland het van opgestuwd Zuiderzee- en Vechtwater te verduren. In deze zone ontstaan dijkdorpen, zoals Haerst en Genne-Overwater. Vereenvoudigd heeft elk dorp hier vanaf het water gezien min of meer dezelfde opbouw: de uiterwaarden met kievitsbloemhooilanden (de buitenlanden), het dorp op een hogere zandgrond, de achterliggende graslanden (de weilanden) en daarachter de natte, lage hooilanden (de broeken). Onder andere bij Genne, Haerst en Holten is deze middeleeuwse opbouw nog altijd goed terug te zien in het landschap.

Ontstaan van het Zwarte Water en stedenvorming

Als in de middeleeuwen de Sallandse weteringen worden gegraven om het achterland van Zwolle te ontwateren, krijgt Zwolle plotseling veel meer water te verwerken. Tussen Zwolle en Hasselt krijgt een klein waterstroompje daardoor een grotere betekenis. Door de constante aanvoer van water ontstaat het Zwarte Water zoals wij dat nu kennen. Zwolle komt zo in verbinding met de steden Hasselt, Zwartsluis en Genemuiden. Alle ontwikkelingen samen zorgen ervoor dat de steden in de late middeleeuwen een enorme bloeiperiode doormaken. Het moet vanaf dat moment zijn geweest dat het laatste gedeelte van de Vecht ook het Zwarte Water wordt genoemd. De steden krijgen vestingwerken en ook in het omringende landschap worden verdedigingswerken aangelegd, waaronder de schans Kijk in de Vegte en de penanten bij Hasselt, om bij vijandelijke dreiging het land onder water te kunnen zetten.

3. Het moderne landschap (1850 tot heden)

Het Zwolse Diep, de Dedemsvaart en stadsuitbreiding

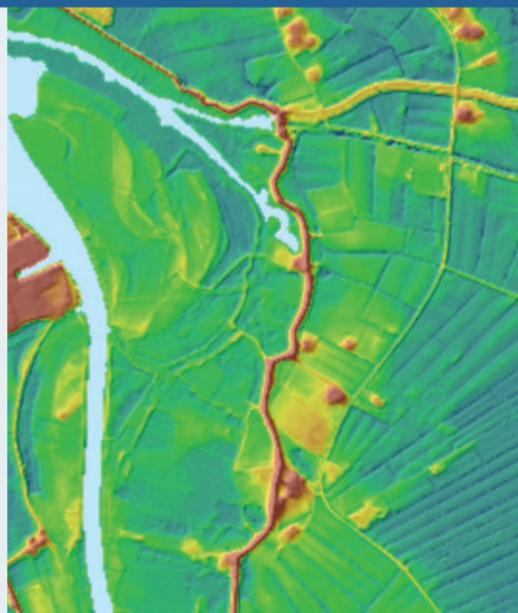
De aanvoer van zand en slib zorgt er in de loop der tijd voor dat het Zwarte Water benedenstrooms steeds verder gaat verzanden. De oplossing blijkt de aanleg van twee lange leidammen in de Zuiderzee, waarmee de monding van het Zwarte Water met zes kilometer wordt verlegd. Op die manier blijft de stroomsnelheid hoog en vindt er minder verzanding plaats. De nieuw ontstane waterweg krijgt de naam het Zwolse Diep. Op de kop van de zuidelijke leidam wordt een noodhaven geplaatst met een vuurplaats en een lichtwachterswoning. Dit Kraggenburg is daarmee de meest westelijke punt van de Vecht. Met de inpoldering van de Noordoostpolder worden de leidammen weer grotendeels opgeruimd. De noodhaven, de vuurtoren, het lichtwachtershuis en een gedeelte van de zuidelijke leidam zijn in de polder opgenomen.

In de negentiende eeuw komt bij Hasselt het uiteinde van het kanaal de Dedemsvaart te liggen. Dat betekent dat de turf uit de grote verveningen in het achterland nu via Hasselt kan worden afgevoerd. Via het Lichtmiskanaal en de Vecht kan tevens Zwolle worden bereikt. Doordat de turfschippers op de terugweg van het westen schelpen meenemen ontstaan er kalkbranderijen, waaronder bij Hasselt. Met name Genemuiden en Hasselt groeien na de Tweede Wereldoorlog snel, zowel op het gebied van woningbouw als industrie. Genemuiden dankt zijn groei vooral aan het feit dat men de oude mattenindustrie om weet te zetten in een tapijtindustrie van wereldformaat.

1. < 800 na Chr.

Het westelijke, benedenstroomse deel van het Vechtdal ligt in een laagte die door voorlopers van de huidige rivier werden uitgesleten. Door de tijd heen is hier een dynamisch rivierenlandschap ontstaan, dat regelmatig overstromde vanuit de Zuiderzee. In de laagste delen van het landschap kwam in het Holoceen veen tot ontwikkeling. Op de hoogtekanten (rechts) zijn de vele rivierduinen en dekzandhoogtes goed te zien.

2. 800 tot 1850

In de middeleeuwen komen op de dekzandhoogtes dorpsgemeenschappen tot ontwikkeling, die allemaal een vergelijkbare opbouw kennen. Op de hoge gronden liggen de boerderijen en akkers en in de laagtes de wei- en hooilanden. Na het ontstaan van het Zwarte Water maken verschillende steden in het gebied een sterke bloeiperiode door.

3. 1850 tot heden

In de 19e en 20ste eeuw verandert er veel in het gebied, met bijvoorbeeld de aanleg van het Zwolse Diep, de Dedemsvaart en het Lichtmiskanaal. Verschillende dorpen en steden langs het Zwarte Water groeien flink als gevolg van de nieuwe handelsmogelijkheden. Langs de rivier is het middeleeuwse cultuurlandschap op veel plaatsen goed bewaard gebleven ondanks de sterke uitbreiding van de steden en moderne infrastructuur.

>> Zicht op de stad Hasselt met de rivier op de voorgrond

